

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János: Néma bú c. költeményéhez.

E költeményt Arany a vers alá írt évszám szerint 1856-ban írta, de csak 1861-ben, a Szépirodalmi Figyelő május 16-i számában (I. évf. 440. l.) tette közzé: *Régi keserv, új gyász* címmel. Ha a folyóirat idézett számában tovább lapozunk, a 447. lapon a szerkesztőnek, tehát magának Arany-nak tollából a következő gyászjelentést és kevésszavú, de sokatmondó búcsúztatót olvassuk vastag fekete keretben :

Teleki László meghalt. Teleki László nem hal meg soha.

Érthető okokból egyéb nekrológ nem olvasható a folyóiratban. De azt is megérthetjük, mért tette közzé a költő ép *akkor*, s ép *avval a címmel*, régebben írt versét :

Halnak, halnak,
Egyre halnak.
Színe lángja a magyarnak.

A 2. sor végén lévő pont s a verssorok elrendezése az eredeti; összes költeményeiben ott vessző van, a sorok feje pedig egymás alá van írva.

TOLNAI VILMOS.

Petőfi Utirajzairól.

Petőfi 22 éves korában tett felvidéki útjának leírása «Uti jegyzetek» címen 1845-ben az Életképekben, 24 éves korabeli keletmagyarországi és erdélyi két útjának rajza pedig «Uti levelek Kerényi Frigyeshez» címen 1847-ben a győri Hazánkban jelent meg először. Másodszer kiadta őket «Uti rajzok» közös cím alatt Gyulai Pál, Petőfi vegyes művei 3. kötetében (1863), a provizórium cenzurájától némileg csonkított szöveggel. Harmadik kiadásuk Havas Adolftól való, Petőfi összes műveiben (Vegyes művek 2. kötet, 1895), az eredeti kiadás és a kéziratok alapján; ő magyar-
rázó jegyzetekkel is kíséri a szöveget. A negyedik kiadás 1897-ben jelent meg, mint a Magyar Könyvtár 14. füzeté, s a Gyulai-féle kiadás lenyo-

mata. Végül ötödször Badics Ferenc adta ki, Petőfi munkái 4. kötetében (Magyar Remekfrók 36. kötet, 1906), szintén Gyulai nyomán.

Az Utirajzok Petőfi prózájának legjava, s értékben rögtön lírai költeményei után következnek. Főképp azért, mert Petőfi itt megtalálta a lírai természetének teljesen megfelelő formát: a napló- és levélalakot. Ebben teljes mértékben érvényre juttathatta a lelkén uralkodó természetességet, közvetlenséget és őszinteséget; s itt valóban olyan közvetlen és üde, mint lírájában vagy magánleveleiben. E sajtóságot ma, hét évtized után is megkapó bőséggel áradnak ki művéből, s osztályosává teszik Mikesnek; míg másik nagy levélfrönc: Kazinczy levelei e tekintetben hasonlíthatatlanul halványabbak, s ámbár valóságos levelek, a műfaj kedves sajátosságait aránylag kevésbé tükrözik.

Érdekes, hogy mint Mikesnél, úgy Petőfi Uti leveleinél is fölvetődött a misszilitás kérdése (l. Havas 526. lap) és fejtegetése itt sem vezetett minden kétséget kizáró megoldásra. A Mikessel való hasonlatosság különben, úgy látszik, nemcsak külső; legalább is a 2. és 10. utilevél befejező «Jó éjszakát» s a 4. és 17. levél záró «Isten veled» köszöntése igen emlékeztet Mikes «Póla téti»-jére. Viszont — a tudatosan választott napló- és levélforma azonossága ellenére — pusztán e külsőségekben egyezik Petőfi műve azokkal, akiktől különben egy világ választja el: Kármán Fanniájával és Eötvös Karthauzijával.

Azonban az Utirajzok bőséges tanulságot nyújtanak nemcsak szép-tani és lélektani szempontból, hanem a költő életrajzkutatói számára is. Csak röviden utalok arra, ami már eddig is ki volt emelve: hogy innen tudjuk Petőfi véleményeit költőtársairól, bírálóirol, hazánk egyes vidékeiről és városairól, életének egyes életrajzi szempontból elsőrendűen fontos mozzanatairól, sőt mintegy irodalomtörténeti álláspontját Kisfaludy Károlylyal, Goethevel, Kazinczyval, Kölcseyvel, Gvadányival, George Sandval, Dickenssel, Dumasval szemben. Rejtettebb, de szintén érdekes tanulságot nyújtanak idézetei, melyeknek révén — bár megfejtésüket Havas, az egyetlen szövegmagyarázó, csak háromnál kísérelte meg — olvasmányainak sorozatát kiegészíthetjük, s így mintegy lelke kohójába vethetünk egy-egy pillantást. Ezeket akarom itt megfejtetni (kivéve egy kortesnótát és egy verses népmeserészletet: Havas 337. és 381. lap), az illető művek első kiadásait idézve, amelyekből azokat Petőfi ismerhette.

1. Az Uti jegyzetekben (Havas 326. lap) írja Petőfi Tompáról: «rád illenek nagy druszád szavai: Megnehezült az idők viharos járása fölötted!» Ez idézet Vörösmarty Eger e. eposzának 1. sora. (1. kiadása: Aurora 1828. évre).

2. Pár sorral ezután (Havas 327. lap): «azt olvastam én egy régi magyar játékszíni zsebkönyvben, hogy

Lesz még idő, bár sokára,
A mikor a magyarul
Éneklő fők homlokára
Borostyánág kanyarul.

Vagy alkalmazva :

Lesz idő, s tán nemsokára,
A mikor a magyarul
Éneklő fiúk markába
Bankóteljes tárcza hull.»

Nos, Petőfi tévedett: a versszakot — amelyet emlékezetből s így nem egészen pontosan idéz — nem játékszíni zsebkönyvből ismerte, hanem rím-Kováts verseiből (Kováts Jó'sef Versei . . . Pesten 1817, a 64. lapon) A' Poéta és Mú'sa c. költeményből:

Koszorút ne várj, — sokára
Lessz mikor a' Magyarul
Éneklő fők' homlokára
Borostyán-ág kanyarul.

A második, travestált versszak persze Petőfi tréfája.

3. Késmárkon — írja Petőfi (Havas 332. lap) — «mind Kerényi, mind én oly classice szónokoltuk el köszönetünket, hogy Gaal Obscurides Simpliciusa ránk is elmondhatta volna: ezek sem tanulták Quintilianust vagy Cicerót de oratore». Havastól tudunk annyit (521. lap), hogy ez az Obscurides Simplicius Gaal József Szerelem és Champagnei c. vígjátékának tudákos mellékalakja. A színmű a Budapesti Árvizkönyv 3. kötetében jelent meg (Pest 1839); itt a 3. felvonás 6. jelenésében (a 109. lapon) mondja Obscurides egy hebegő szereplőről: «Ez az úr som tanulta Quintilianust — sem Cicerót de oratore».

4. Az 1. utilevélben (Havas 351. lap) Petőfi idézőjelbe teszi e mondatot: «Oh szerelem, lelkem szép üdvessége . . .!» Havas közli (533. lap), hogy ez Vörösmarty Eger c. eposza 2. énekéből való. A teljes sor (amit Havas hibásan idéz): «Oh szerelem, lelkem szép boldogsága / te ölsz meg» (1. kiadása: Aurora 1828. évre). Jellemző, hogy az ifjú, szerelmes Petőfi mennyivel kifejezőbb szót helyettesít a szövegbe.

5. A 4. levél elején (Havas 360. lap) említi Petőfi a «Meghasonlott kedély»-t. Havas közli (537. lap), hogy ez Kelmenfy László (Hazucha Ferenc) 2 kötetes regénye, mely 1845-ben (a címlapon 1846 áll) Pesten jelent meg.

6. Ugyanitt említi Falstaffot, a 6. levél elején (Havas 367. lap) pedig ezt: «Királyságomat egy lóért! kiáltja III. Richárd». Nyomai ezek Petőfi akkori Shakespeare-tanulmányainak. (A 12. levélben még Shakespeare egyszerű stílusát dicséri. Havas 389. lap.) Falstaff A windsori víg nők és IV. Henrik c. színművek alakja. A második pedig idézet Shakespeare III. Richárd c. drámája 5. felvonásának 4. színből. E színműveket Petőfi magyar fordításból is ismerhette, mert Bayer József szerint (Shakespeare drámái hazánkban, 2. kötet 334., 337., 338. lap) első fordításuk 1843-ból, illetve 1845-ből való.

7. A 9. levélben (Havas 379. lap) írja Petőfi: «azt mondja O'Meara: ismerem az élet utait, azért nem csodálkozom a történeteken». O'Meara Barry Edward I. Napoleon orvosa volt Szent-Ilonán; emlékiratai Napoleon in exile . . . címen először 1822-ben Londonban jelentek meg.

Néhány adat ez is ahhoz, hogy a «természet vadvirágát» hogyan kelljen értenünk.

Dr. HAJNÓCI IVÁN.

Bajza Vándor-ának forrása.

Az Aurora 1832-iki kötete hozta Bajza *A vándor* című novelláját. A novella tartalma a következő:

A vándor Trencsén megye egy falujából az aranyosi vadászlatok felé iparkodik. Ide érve egy tizenegy éves fiú fogadja: az aranyosi vadász Petőfalvi Gácsi András fia. A fiúval évődve Gácsiné mélabús énekét hallja, majd az asszonnal megismerkedve ez kérdezősködésére elmondja, hogy bánatának első jegyese, Rónai Dezső, halála az oka. Szenvedélyesen szeretnék egymást. Rónai saját hibáján kívül gyilkossá lett, megszökött és beállott Mária Terézia seregébe katonának. Éveken át nem adott hírt magáról s végül is bajtársai azt a hírt hozták róla, hogy Pirnánál elesett. Így lett Rónai barátjának Gácsinak felesége, mivel már 14 éve boldog házasságban él. Időközben hazaér Gácsi is, aki a kiszolgált katonának látszó vándort szívesen fogadja és megtudván, hogy Hadik ezredében szolgált, rögtön Rónai iránt érdeklődik nála. A vándor megerősíti a házaspárt hitében, hogy Rónai Pirnánál elesett. A vándor viselkedése igen sajtáságos és ő ezt rosszulállással magyarázva aludni tér. Szobájába térve búcsúlevelet ír Gácsiékhöz, melyben felfedi, hogy ő Rónai. Mint katona porosz fogságba esett s a hét éves háború után jegyeséről megfeledkezve, porosz szolgálatba állott s ott nyolc évig szolgált. Két esztendeje kilépett a katonaságból; most hazatérve megtudta, hogy jegyese férjhez ment és meg akart róla győződni, boldog-e? Az esetben, ha boldogtalannak találta volna, bosszút állt volna ezért Gácsin, de miután meggyőződött az ellenkezőről, céltalannak érzi életét, vagyonát Gácsiéék két gyermekére hagyván öngyilkos lesz. Búcsúlevele megírása után elhagyja a házat és az erdőben föbe lövi magát. A vándor különös viselkedésétől felizgatott Gácsiné észreveszi távozását és felkölti urát is. A fegyverdördülésre az idegen szobájába sietnek s ott a búcsúlevélből mindent megértenek.

A novella keletkezésével és értékével foglalkoztam Bajza életrajzomban (216. l.). Ugyanott adaptációnak minősítettem az elbeszélést (214. l.) és rámutattam, hogy ugyanazt a tárgyat dolgozza fel, melyet Tennyson *Arden Enoch* c. költői elbeszélése (216. l.). Utaltam arra is, hogy Bajza valamennyi novelláján valami sejtelmes végzet vonul át és lírai költészetének fejlődéséből iparkodtam e végzetszerűséget megmagyarázni (189., 191., 192., 193., 196., 223.).

E végzetszerűségnek azonban *A vándort* illetőleg más oka is van; nevezetesen az, hogy forrása Houwald egy drámája. Báró Houwald Ernő (1778—1845) tudvalevőleg a német végzettragédiának Werner és Müllner mellett legkiválóbb képviselője volt. Siránkozó hangulatú, édeskésen szentimentális darabjai ugyan nem vetekedhetnek különösen Werner tragédiáival, mégis több drámája igen nagy hatást tett és jó ideig szerepelt a műsoron. A pesti és budai német színpadon is két évtizeden át adták

darabjait. *Das Bild* c. öt felvonásosának 1821—1840 között 21, *Der Leuchtturm* c. három felvonásosának 6, míg *Die Heimkehr* c. egyfelvonásosának egy előadásáról (1824 jan. 8.) tudunk.¹

A magyar irodalom is érdeklődéssel fordult Houwald felé. A Magyar Tudós Társaság által 1831 május 16-án lefordításra kijelölt 71 darab közt ott találjuk *A képet*, 1834-ben három kötetben kiadja Szabó Dávid Houwald *Elbeszéléseinek* fordítását, a huszas és harmincas években a magyar színpadokon adják *A képet* Gaal Mihály, *A fénytornyot*, illetőleg *A lámpástornyot* Szabó Dávid és Hiri Ferenc, *A hazajövetelt* Baócs Bálint, *Az ellen-ségeket* (Die Feinde) Hiri Ferenc, a *Bartholomeo Caramannot*, illetőleg *A tengeri rablókat* (Die Seeräuber) Komlóssy Ferenc és Kovacsóczy Mihály, a *Fejedelem és polgárt* (Der Fürst und der Bürger) Pápai István és úgy látszik az *Átok áldást* (Fluch und Segen) Murányi Zsigmond fordításában.² A Komlóssy-féle *Bartholomeo Caramanno* három előadása (1838 okt. 23, nov. 8. 1839 dec. 27) képviseli Houwaldot a Nemzeti Színház műsorában.³

Bajza *Vándorának* forrása Houwald *Heimkehrje*. A darab tartalma a következő:

Wolfram erdész házában családi ünnopre készülnek. Az erdésznek születése napja van. Mostoha lánya, Mária, koszorút fon számára és közben nyolc éves féltestvérével, Henrikkel, majd anyjukkal Johannával beszélget. Egyszerre csak egy örmény kereskedőnek látszó ember lép a szobába, aki igen különösen viselkedik, vadul gesztikulál, úgy hogy betegnek tartják. A zavaros beszélgetésből, melyet az idegen az erdészekkel folytat, lassanként kiderülnek a darab előzményei. Az asszony első ura Dornér Henrik katona volt, akivel szenvedélyesen szerették egymást és szerelmüknek egy gyümölcse is született: Mária. Azonban Dornér állhatatlan természete miatt nem tudott otthon megmaradni, hanem 18 év előtt elment világgá és már kilenc éve hirt sem adott magáról. Miután az asszony holt hírét hallotta, leginkább apja rábeszélésére hozzámer: Wolframhoz, de még mindig szereti Dornert. Az örmény azt állítja, hogy ismerte Dornert és látta elesni.

Wolfram hazaérkezik. Egy fekete hatyút lőtt s elmondja ennek történetét. Két hím hatyú egy nőstényért vívott s a nőstény viselkedéséből felismervén, melyik a bitorló, ezt elpusztította. E történet nagy

¹ Ez adatokat dr. Kádár Jolánnak köszönhetem. Hogy más hazai német színpadokon is játszották darabjait, mutatja, hogy a szomolnoki szintársulat könyvtárában hét darabjának van meg a kézirata (v. ö. Vértessy Jenő: *A szomolnoki műkedvelő szintársulat könyvtára*. Magyar Könyvszemle 1912. 138., 148. l.).

² L. Bayer József: *A nemzeti játékszin története* II. k. 43., 425., 431. l. Benkő Kálmán: *Magyar színvilág*, 41., 43., 55., 59., 60., 68., 78., 84., 116. l. Komlóssy *Bartholomeo Caramanno*jának sugókönyve megvan a Nemzeti Múzeum kézirattárában (Quart. Hung. 1704.).

³ Ezekről Bajza is megemlékezett *Játékszíni Krónikájában* (Athe-næum, 1838. II. 583., 685.), de a darabról magáról nem nyilatkozott.

izgalomba hozza az örmenyt és észrevétlenül mérget tölt egy pohár borba s azt Wolframmal akarja megitatni. Miután azonban meggyőződik a további beszélgetésből, hogy Johanna ebben az életben már csak Wolframmal tudna boldog lenni, hogy Mária is mostohaapjához vonzódik, maga issza meg a bort. Haldokolva fetfedi magát: ő Dorner.

Nem szükséges részletezni, hogy Bajza elbeszélése és Houwald drámája miben találkoznak és miben térnek el. Mindenesetre forrásához képest itt önállóbb Bajza, mint első novellájában (*Rege a habléányról*), de itt is egészen a forrásból meríti az alaptörténetet, sőt megtartja az eredeti drámai menetét is, holott novellában dolgozza fel és novellájában is ott lábatlankodik, ámbár egészen céltalanul, a végzetdráma kiállhatatlan korárett okoskodó kamasza.

Az elbeszélés minden lényeges eleme megtalálható Houwald drámájában, csak Gácsinó éneke nem. Ez az ének egészen a helyzetdalok stílusában van írva, bár a hazatérő férj tragédiájának számos népdali feldolgozása mellett nem lehetetlen, hogy valami forrásra vezethető vissza ez is.¹

Bajza e jelentéktelen novellája is mutatja, hogy a német végzettragédia meglehetősen hatással volt a magyar irodalomra. Ideje volna már hogy valamelyik filológusunk külön tanulmány tárgyává tenné azokat a szálakat, melyek a huszas, harmincas és negyvenes évek magyar drámái és novelláiról a német romantika és szörnyszülöttéhez fűzik.

SZÜCSI JÓZSEF.

Vajda János «A végrendelet» című költeményéről.

Vajda János metsző élű költeménye, *A végrendelet*, egy főurat pelengérez ki. A kaszinó épületén zászló jelenti a nagy gyászt, hogy a «jobbak egyike» elhunyt. Mindenki kíváncsi, kire marad az óriási vagyon? De a jegyző megdöbbenve olvassa a kétsoros végintézkedést: «*Vörös frakkban temessenek el*». Budán a király ajkába harap, a kör tagjai bámulják a remek ötletet.

Ezúttal arra utalunk, hogy a költemény anyaga a valóságban gyökerezik. Az a főúr, kiről Vajda János írt, báró Wenckheim Béla (1811—1879), főispán, belügyminiszter, majd miniszterelnök s a király személye körüli miniszter. *Degré Alajos Visszaemlékezéseiben* (1883) «A vörös frakkról» című fejezetben nem kevésbé epés modorban emlékszik róla. Degré is kifakad, hogy bölcebb s üdvösebb végrendeletet a báró úr nem tudott tenni, mint hogy *vörös frakkban temessék el*, mert hite szerint ez talán megóvja az enyészettől (I. k., 56. l.).

Vajda költeményében és Degré visszaemlékezésében közös még a nemzeti szempont. Az a gondolat, hogy míg jobbainak anyagi támogatá-

¹ E tárgykör világirodalmi feldolgozásait részletesen tárgyalja Splettsösser Willy: *Der heimkehrende Gatte und sein Weib* (1898 és 1899) c. munkájában.

sára nagyon is rászorul a nemzet, addig egyik-másik e «jobbak» közül ilyen vörös frakkos meglepetésekkel hökkenti meg a merészen reménykedő hazát, Vajdának pompás pointe-re szolgáltat tárgyat. Érdekes, hogy ennek a pointe-nek a készlete is a köztudatban élt.

Vajda költeményében ezt olvassuk :

És ezzel vége; se több, se kevesb,
Szegény haza testén ezernyi seb
Főlsajg újólag, alig földi rongy,
Rángatja sok éhes, árva poronty.

Így ő, a nemes, a dús, a dicső!
Utána özönvíz — bánja is ő!
A frakk, a vörös frakk s benne maga —
Egyetlen utolsó gondolata.

Degré, tagadhatatlanul, nyersen s a feddés pattogásában elérdesült hangon, de lényegében ugyanezt írja: «Vagy magát vörös frakkban eltemetetni mindent kiegyenlít? Bizony nem jutna eszembe, ha még oly gazdag volt is, szót tenni a haza irányában tett feledékenységeről, ha családot hagy maga után s a hazától annyi ezreket könnyedén zsebre nem rakott volna» (I. k. 56. l.). Gúnyosan említi, hogy a haza iránt való hálát s a közvélemény elismerését a főúr bizonyára nyárspolgári erénynek bélyegezte.

Degré emlékiratát felesleges Vajda forrásának tekintenünk; elég arra a természetes mozzanatra rámutatnunk, hogy a báró cynikus végrendelete az írók körében hazafias megbotrátkozást keltett s mélyen a lelkekbe rögződött. Vajdánál a hazafi méltatlankodását a művész kitünő csattanójú szatirává ötvözte ki. Degré feljegyzésének pedig az a jelentősége, hogy a költemény foganásának tárgyi alapját adatszerűen megjelöli.

FELEK OSZKÁR.